

**PURISMO E CONTROL
NORMATIVO NA LINGUA
GALEGA: ANÁLISE CRÍTICA
DUNHA PROPOSTA ACTUAL**

Gabriel Rei-Doval

University of Wisconsin-Milwaukee

O purismo constitúe un fenómeno xa antigo na tradición lingüística e sociocultural europea que se remonta polo menos ó século XVII. Na súa versión moderna, a súa orixe está relacionada co humanismo, que tentaba imitar e substituí-lo latín e o grego polas linguas nacionais correspondentes, para así poderen estas cumprir funcións equiparables ás clásicas*. En particular, foi no ámbito da francofonía onde as discusións sobre a pureza lingüística tiveron un maior desenvolvemento no século XVII, en que, non por acaso, xorde tamén a Academia Francesa (1635). A invención e desenvolvemento da imprenta, igual cá chegada da Revolución Francesa e maila aparición dos Estados-nación e os imperios correspondentes, serviron igualmente de fermento para o desenvolvemento das actitudes puristas, alimentadas estas pola pretensión de dotarse dunha variedade lingüística unificada que impoñer a tódolos sectores da sociedade. O ambiente intelectual no que participan autores como Charles de Bovelles encaixa neste contexto sociopolítico, baixo unha ideoloxía nomeadamente centralizante e unificadora. Así mesmo, o papel que as linguas nacionais tiveron nas disputas relixiosas do século XVI favoreceu tamén o desenvolvemento de olladas puristas sobre as linguas nacionais. Esta fácil conexión entre pureza relixiosa e pureza lingüística contribuíu sen dúbida a alicerza-lo discurso ideolóxico necesario para a unificación política e a construción de imperios transoceánicos, nos que as emerxentes linguas *nacionais* foron utilizadas como ‘feis compañeiras’ dos seus imperios respectivos.

De especial interese son os desenvolvementos que este debate ten acadado nos estudos lingüísticos. Como ben sinala Wildgen (2003), o purismo forma parte das estratexias deseñadas para establecer e preserva-la forza dunha nación, e esta antiga estratexia tense manifestado relevante tamén desde a perspectiva contem-

* Quero agradecer-las lecturas que deste traballo realizaron colegas de diferentes universidades galegas. Especial agradecemento a Francisco Dubert, polos seus comentarios verbo das primeiras versións. Graciñas tamén a Fernando Ramallo, polas súas indicacións sobre versións posteriores. Naturalmente, as análises, interpretacións —e posibles erros— presentes neste artigo son única e estrita responsabilidade miña.

poránea. En efecto, acabou sendo aplicada á configuración de unidades sociopolíticas máis pequenas; de aí a súa relevancia para entende-las linguas minorizadas da Europa contemporánea, malia a diferente natureza dos axentes e os propios procesos de reivindicación dunhas e doutras linguas.

Ben que este contexto favoreceu a aparición do purismo desde unha perspectiva xeral, a realidade en que viven as linguas maioritarias non encaixa nas condicións propias das comunidades minorizadas. Mesmo así, son comúns a estratexia e o desexo puristas de conecta-la lingua estándar coa forza da nación que fala esa variedade promovida como lingua nacional. Eis a razón de que acabase aplicándose tal visión tamén ás linguas minorizadas.

A principal conexión entre a situación de linguas dominantes e dominadas en canto ó purismo é o vencello existente en ámbalas dúas entre as chamadas á unidade e maila resistencia ó cambio. Mais as comunidades minorizadas presentan como especificidade o feito de a pureza da súa identidade se construír por contraste e oposición ó Estado-nación que pretende absorbelas e/ou dominalas, o que axuda a entende-lo seu desexo de se independizaren respecto a este.

1. DEFINICIÓNS DE PURISMO

Semella que baixo a etiqueta ‘purismo’ –mesmo na súa versión contemporánea– emerxen realidades diferentes e non sempre coincidentes. Por iso pode resultar útil salientar algunhas utilizacións deste termo.

Nunha caracterización xenérica do purismo, podería falarse dun movemento dirixido a limitar formas lexítimas de significado, para deste xeito declarar fóra do aceptable certas dimensións da alteridade, aínda que esa definición, naturalmente, ten como fíos soltos tanto a definición das formas lingüísticas «lexítimas» como o que se considera «alteridade» nun idioma e na súa correspondente comunidade lingüística.

Dunha maneira máis precisa, Wexler (1974) estableceu que o purismo sería o esforzo realizado para *purgar* a lingua de elementos considerados non-nativos, mais tal definición tamén presenta o problema de defini-lo termo «nativo» e establecer se asociamos tal etiqueta co individuo ou coa sociedade no seu conxunto. Con frecuencia xorden dúbidas razoables á hora de definir *nativo* nunha situación bilingüe, xa que tal termo pode aludir tanto ós trazos cos que nace o

individuo coma ós que caracterizan a comunidade da que este forma parte, é dicir, de todos ou a maioría dos seus membros, independentemente da variedade lingüística que falen. Por outra banda, se nos referimos a unha comunidade diglósica (no sentido fergusoniano do termo), o purismo pode estar mesmo axudando a manter e lexítima-lo poder dos falantes da variedade *alta*, fronte ó uso da maioría que utiliza variedades *baixas*.

Pero probablemente no noso contorno esteamos máis acostumados a definicións de purismo como a ofrecida por Annamalai (1989), que o caracteriza como «uso de fontes endóxenas para a planificación lingüística», é dicir, implementación dun acto social dirixido a rexeita-la dominación e afirma-la propia identidade, o que constitúe, en palabras de Michael Shapiro, «un achegamento político ó purismo lingüístico».

Pola proximidade tipolóxica á situación sociolingüística galega, quixera salientar tamén a definición que de purismo ofrece o *Diccionari de Sociolingüística* de Ruiz i San Pascual et al (2001)¹ desde a perspectiva catalá:

PURISMO: actitude lingüística consistente en mirar de preservar e liberar unha lingua daqueles elementos que se consideren alleos ou indesexables (...). O purismo adoita aparecer como unha manifestación de resistencia á influencia dunha lingua (...) que foi (...) a lingua dominante e causou un grao considerable (...) de interferencias lingüísticas. (...) Cando un proceso de substitución lingüística se encontra nas últimas fases tenden a desaparecer-las manifestacións de purismo, xa que os falantes non se resisten a ningún tipo de intrusión (p. 235).

Naturalmente, o fenómeno vese desde a perspectiva dunha lingua minorizada como o catalán, que ten como principal *alleador* o castelán. Esta perspectiva pode considerarse paralela á existente no contexto galego, no que os defensores da promoción do galego se atopan ante dilemas e perspectivas equivalentes, como veremos máis adiante.

En todo caso, o purismo defínese como actitude lingüística relacionada coa liberación fronte a elementos alleos ou indesexables e maniféstase como un medio a utilizar para resistir ante unha lingua máis poderosa en situacións de substitución lingüística, de xeito que, ocultando a súa dimensión ideolóxica, se define o

¹ A tradución deste e doutros textos citados neste traballo e orixinalmente escritos en linguas diferentes do galego é miña. Son tamén meus os subliñados da cita.

fenómeno en positivo, desconsiderando a súa dimensión de estratexia de control normativo e social do estándar lingüístico. Xa que logo, desde esta perspectiva o purismo constituiría unha dimensión do proceso de liberación lingüística fronte á lingua invasora, no noso contexto, o castelán. Tal visión do fenómeno, como veremos, coincide en boa medida cos tratamentos que atoparemos nos textos galegos analizados máis adiante.

2. O PURISMO NAS TRADICIÓNS HISPÁNICA E LUSÓFONA

Como dicimos, o purismo non é exclusivo da tradición galega, a pesar de presentar nesta características peculiares relacionadas coa historia e situación social da lingua, así como coa configuración das elites lingüísticas do noso país. Nun contexto de análise crítica fóra do ámbito das linguas minorizadas, o purismo probablemente resulte un termo pouco atractivo, dada a carga negativa que adquiriu sobre todo na época contemporánea, en canto constrinxidor dos usos lingüísticos e pexa á innovación lingüística. No caso galego, quizais polas especiais necesidades de arrequentamento e difusión da variedade estándar da lingua, a condena do purismo tivo poucos adeptos entre as elites do país.

Sen dúbida, os modelos de análise e estudo de contextos puristas ofrecen múltiples exemplos, tanto nas comunidades lingüísticas minorizadas coma nas *maiorizadas*. Aínda que non é este o lugar para analizar tal cuestión desde unha perspectiva comparada, tal fenómeno e estratexia teñen sido e son aínda relevantes nos ámbitos lusófono e hispánico. Cinxíndomonos a este último, as orixes do purismo na época contemporánea probablemente estean relacionadas co establecemento dun estándar común para o castelán trala fundación da RAE (1714) e o conseguinte obxectivo de *limpar, fixar e dar esplendor* á lingua cervantina. Este desexo tería na centuria seguinte como principal referencia a intención de manter un español unificado, no que a preponderancia correspondería á norma peninsular fronte ás heteroglosias que presentan as variedades latinoamericanas (Del Valle e Gabriel-Stheeman 2004), ou a máis recente e igualmente poderosa «ameaza» do español dos EEUU (Del Valle 2007).

No mundo lusófono, o principal reto, sobre todo no final da época moderna, probablemente fose a necesidade de diferenciación e mantemento do portugués fronte á lingua do Imperio español, que dominou o país politicamente entre os

séculos XVII e XVIII e tentou sen éxito acurrala-lo portugués, igual que fixo –de forma máis exitosa– coas outras linguas do Reino de España (vid. Venâncio, neste mesmo volume). Outra das principais empresas do ámbito lusófono foi a reafirmación do eixo lingüístico Coimbra-Lisboa á custa da marxinación das variedades norteñas, máis próximas ó modelo matriz galego, sen esquecer-la loita contra os «vicios dos rústicos» a través da imitación do latín, outra batalla non cativa en Portugal (cfr. Silva Neto 1952, Teyssier 1982 e Castro 1991). Naturalmente, a independencia do Brasil e os dilemas sociolingüísticos ós que deu lugar contribuíron a abrir unha nova e hoxe quizais máis efervescente vaga purista, que se vive con grande intensidade no mundo político e cultural brasileiro a partir da segunda metade do século XIX (Leite 1999). Esa actuación prescritiva, que Celso Cunha definiu como «terrorismo purista», deu lugar a múltiples manifestacións na lingua portuguesa, entre os cales un dos máis importantes quizais sexa o debate arredor da configuración do portugués brasileiro (Mattos e Silva 2004; Lucchesi, neste mesmo volume) e do que Marcos Bagno (2003) chama a «norma oculta».

3. PURISMO E ESTÁNDAR LINGÜÍSTICO NA GALICIA CONTEMPORÁNEA

No contexto galego o debate sobre o purismo remóntase a polo menos o século XIX e as discusións xurdidas ó fío da restauración do galego como lingua escrita durante o Rexurdimento. Os dilemas e alternativas puristas neste período foron xa analizados en diferentes traballos, entre eles Hermida Gulías (1992) e Recalde (2008), e diferentes estudos de historia social da lingua teñen avaliado esta cuestión tanto no século XIX coma en boa parte do XX (cfr. Mariño 1998, 446 e ss. e Monteagudo 1999, 327 e ss.). En canto ó período máis contemporáneo, o tema aparece parcialmente aludido desde unha perspectiva historiográfica en Rei-Doval (1999, 2000), e debullado na súa dimensión normativa en Alonso Pintos (2002, 2006) e Sánchez Vidal (2010).

Dun xeito panorámico, esquemático –e quizais tamén simplificador– podemos dicir que as posturas e estratexias ante a creación dun estándar galego no último terzo do século XX se reducen a tres: a) a reintegracionista ou *lusista* representada pola AGAL e outras organizacións próximas, b) a alternativa de mínimos, abandeirada inicialmente pola AS-PG e máis tarde asumida pola área de

Filoloxía Galega da Universidade da Coruña e c) a autonomista ou *isolacionista*, configurada arredor do ILG e a RAG². O acordo normativo de 2003 permitiu que en boa medida desaparecesen a maior parte das diferenzas entre a postura ILG/RAG e a defendida pola área de Filoloxía Galega da Universidade da Coruña, en canto os dous sectores pasaron a abraza-la reforma normativa do 2003, aínda que os comportamentos e estratexias discursivas, como veremos, con frecuencia reflicten conflitos non plenamente resoltos.

As orixes da configuración dos tres grupos anteriores responden a factores diversos, que provisionalmente calificaría como de índole política e tamén grupal. Por unha banda, coa constitución en 1971 do Instituto da Lingua Galega xorde o grupo de investigación sobre a lingua galega máis amplo, tanto polo número de membros coma pola diversidade nas áreas de estudo, nunca antes creado, moi especialmente implicado na creación de métodos de ensino da lingua galega e na elaboración dunha variedade estándar para o galego contemporáneo (cfr. Lorenzo 1988, Santamarina 1996, Fernández Rei 2008 e González Seoane 2011). Porén, ó longo dos anos e como consecuencia da reacomodación dos grupos de investigación fóronse producindo desercións e distanciamentos do dito grupo por parte de membros que inicialmente formaran parte ou estiveran próximos a el, como Ricardo Carballo Calero ou María do Carmo Henriques Salido. Por outra banda, os últimos anos do franquismo e a preparación dos grupos políticos para a esperada transición á democracia favoreceron unha toma de postura destes grupos tamén respecto á importancia da lingua galega e as características que a variedade estándar había ter nese novo escenario. Neste contexto, é de destaca-la oposición de certas elites políticas galegas de signo nacionalista ó modelo normativo inicialmente deseñado polo ILG e ó que máis adiante se sumaría a RAG. Este rexeitamento das principais elites políticas nacionalistas desde mediados da década de 1970 ó modelo lingüístico representado polo ILG pexou a consolidación do estándar galego durante as décadas posteriores. Así, tanto o antigo PSG-EG coma o BN-PG (despois BNG) posicionáronse en contra do grupo de investigadores do ILG dedicados a elabora-lo estándar da lingua galega, a pesar de teren sido e seren a maior parte deles militantes ou simpatizantes dalgunha destas dúas

² Este último sector ILG-RAG ten sido acusado polos outros dous de practicar e defende-lo hibridismo do galego. Para unha análise de conxunto deste concepto e da súa interacción co purismo en linguas coma a nosa, véxase Gugenberger (neste mesmo volume).

organizacións nacionalistas e as súas sucesoras. O feito de non formar parte da estratexia do ILG a oposición frontal ós poderes políticos galego e español na fin do franquismo e tamén o feito de se apoiar-lo ILG en institucións e fundacións cun prestixio e peso específico na época como Fingoi, Sarmiento, Barrié ou Penzol, e maila conseguinte proximidade a persoeiros afastados das organizacións nacionalistas da época como Ramón Piñeiro ou Xerardo Fernández Albor, entre outros, contribuíu tamén a que as elites nacionalistas da época considerasen que o traballo, obxectivos e estratexias do ILG non eran compatibles coa súa loita política, cultural e lingüística ó longo de –polo menos– as décadas de 1970 e 1980.

Por outra banda, foi relevante que Ricardo Carballo Calero, primeiro profesor de lingua e literatura galegas na Universidade de Santiago e tamén membro do primeiro padroado do ILG en 1971³, fose afastándose progresivamente da institución e dos seus criterios e estratexias; deste xeito, o seu modelo ideal de lingua cada vez se distanciou máis das propostas do ILG e foi postulando un progresivo achegamento ó portugués. Este episodio, ademais de marcar un cisma co Instituto da Lingua Galega ó longo da década de 1970, levou a don Ricardo a se converter no guieiro dunha outra maneira de entende-lo estándar contemporáneo do galego e na figura iniciática tanto do que se daría en chamar «reintegracionismo de mínimos» (AS-PG) coma do reintegracionismo pleno representado pola AGAL⁴.

Así mesmo, esta escisión produciuse mentres a educación superior en Galicia estaba representada pola Universidade de Santiago, única institución neste nivel ata a segregación das tres universidades en 1989⁵. Xa que logo, trala oficialización da incorporación da lingua galega ó ensino⁶, e de maneira especial trala constitución da Xunta preautonómica en 1977, comezou a sentirse a repercusión real que

³ Véxase ó respecto <http://ilg.usc.es/ilgas/40aniversario.htm> (consultado o 15-12-2012).

⁴ Un exemplo claro da importancia de Carballo Calero tanto para o «reintegracionismo de mínimos» como para o reintegracionismo pleno é o volume coordinado por Biscaíño Fernandes e Sánchez Rei (2011). Nel unicamente Rosario Álvarez achega unha perspectiva diverxente da reintegracionista. Non é por acaso que o dito volume fose editado pola Universidade da Coruña a partir dun simposio organizado pola súa área de Filoloxía Galega.

⁵ As universidades da Coruña e Vigo créanse ó abeiro da Lei 11/1989 da Xunta de Galicia, do 20 de xullo, de Ordenación do Sistema Universitario de Galicia.

⁶ A partir da entrada en vigor do Decreto 1433/1975 do 30 de maio sobre a incorporación das linguas nativas ós programas e mailo Decreto 2929/1975, do 30 de outubro, de regulamento das *linguas rexionais españolas*.

o modelo de galego elaborado e ensinado na educación primaria e secundaria de Galicia tiña, e polo tanto as discusións e a loita por se posicionaren e converteren en elites-guieiro pasou a ser unha preocupación principal dos diferentes grupos da época. Con todo, o feito de a Universidade de Santiago ter sido a única institución de educación superior en Galicia e o ILG o único centro especializado na lingua ata 1989 non impediu a aparición de disputas interminables e ben intensas respecto ó estándar da lingua galega.

Da conxunción entre factores xerais, institucionais e políticos coma os anteriores e mailas interaccións persoais condicionadas pola posición académica dos líderes organizativos e intelectuais da filoloxía e a lingüística galegas derivou a situación da que aínda somos debedores. A principal novidade que se produciu sobre o panorama anterior foi a aparición en 1989 da sección de Filoloxía Galega na Universidade da Coruña, que asumiu a discrepancia coas teses normativas do ILG compostelán como base do seu ideario lingüístico. Esta dinámica mantívose, con matices relativamente menores, entre 1989 e 2003, e pode considerarse a orixe da constitución do que denominarei neste traballo o «grupo da Coruña»⁷ e as correspondentes teses sobre o estándar actual da lingua galega.

A definición, características e interacción entre estes grupos constitúe un tema multidimensional e con ramificacións varias, o que fai virtualmente imposible nun artigo destas características unha análise polo miúdo das diversas escolas involucradas no poliédrico fenómeno do purismo no caso galego, nin sequera no período contemporáneo. Por esta razón, e coa esperanza de poder retomar tales cuestións nun próximo contributo, a parte central deste traballo estará centrada unicamente na visión purista da lingua galega que caracteriza o «grupo da Coruña». Sen dúbida, esta visión acadou unha gran relevancia no período comprendido entre 1998 e 2009, dentro do cal se publicaron os textos obxecto de estudo neste artigo.

Así, no lapso 1998-2009 son de especial relevancia os traballos de Freixeiro Mato, entre os cales considerarei para esta achega sobre todo o primeiro volume da súa Gramática, dedicado á fonética e fonoloxía e publicado en 1998, ademais

⁷ En «A cuestión da lingua» (artigo publicado online o 10/12/2012 no xornal *Galicia Confidencial* (<http://galiciaconfidencial.com/nova/12333.html>, consultado o 15/12/2012), Manuel Rodríguez Alonso denomina este grupo *escola coruñesa*. Pendente dunha avaliación historiográfica máis detallada e en profundidade, paréceme de momento preferible a denominación «grupo da Coruña».

do seu libro de corte prescriptivo-normativo publicado en 2009, e así mesmo o outro volume ó meu ver máis relevante programaticamente neste período: Sanmartín Rei (2009). Parte do mesmo modelo son tamén os traballos de Sánchez Rei (1999, 2011), algún dos cales exceden xa o período estudado; tamén fan parte del volumes aínda máis recentes como Callón (2012), aínda que este último autor –como é sabido– mesmo manifestando proximidade ideolóxico-normativa a este grupo, non pertence ó organigrama da Universidade da Coruña.

4. O PURISMO LINGÜÍSTICO DO «GRUPO DA CORUÑA»

Logo de seren introducidas algunhas ferramentas analíticas e mailo marco historiográfico en que xorde o purismo na Galicia contemporánea, vinculado sen dúbida ó debate sobre a constitución do estándar, quixera pasar a unha análise máis polo miúdo das manifestacións e ideoloxías puristas que aparecen nos textos do paradigma propugnado polo «grupo da Coruña».

O dito grupo, constituído nesta cidade e formado inicialmente por autores como Manuel Ferreiro ou M^a Pilar García Negro, no período mencionado terá como autores máis significados na definición e crítica sobre a estandarización do galego os profesores Xosé Ramón Freixeiro Mato e Goretta Sanmartín Rei⁸.

Nunha dinámica social coma a galega, na que a lingua do país foi privada de usos públicos durante séculos, téñense producido múltiples tensións entre, por unha banda, as accións implementadas para consolida-la lingua estándar e, por outra, os esforzos por controla-la fixación de tal variedade. O proceso de reaxuste dos grupos académicos, puntos de vista sobre o estándar e orientación ideolóxica, como indicamos arriba, derivou na concentración na Universidade da Coruña, nomeadamente na súa sección de Lingua Galega, de profesores cunha traxectoria ligada ó mundo reintegracionista, que nunha proporción importante se viñan decantando xa pola opción denominada *de mínimos*. Así, a posibilidade de dispoñer, igual que a área correspondente na Universidade de Santiago, dun atril desde o que difundí-las súas ideas lingüísticas abriu un novo escenario. Os intentos de conseguir un acordo normativo aínda máis amplo que o acadado en 1982 e os

⁸ Non me referirei neste traballo nin ó papel desempeñado polo profesor iniciador da área de Filoloxía Galega da UDC, Xosé M. Dobarro, nin ó doutros investigadores que se incorporaron á institución nas seccións de literatura galega ou lingua e literatura portuguesas a partir de 1989.

debates que ó longo dos anos se sucederon ata a consecución do devandito acordo, plasmado na reforma normativa da RAG de 2003, favoreceu a aparición de textos normativos como os catro volumes da gramática de Freixeiro Mato (1998-2003).

Por outra banda, a presenza por primeira vez na historia do nacionalismo galego de esquerdas no goberno da Xunta durante o período 2005-09 alimentou a expectativa de que esta corrente do nacionalismo se sentise capaz de influír na dinámica social e axudou a que o «grupo da Coruña» tentase funcionar como elite-guieiro dese goberno, e así condiciona-la configuración da política lingüística en Galicia. Neste contexto debe entenderse a publicación de volumes como Sanmartín Rei (2009)⁹ e Freixeiro Mato (2009)¹⁰.

Deste xeito, estase a documentar con detalle e a xustificar desde a perspectiva normativo-prescritiva a proposta de estandarización da lingua galega alternativa á ofrecida polo ILG –e subscrita polas seccións de Lingua Galega das universidades de Santiago e Vigo. A pesar de a tradición compostelá á que tentan dar resposta estar documentada cun robusto aparato crítico e unha tradición de case tres décadas, ter contado cunha maior repercusión mediática e respecto tanto dentro como fóra de Galicia, o «grupo da Coruña» está a tentar discutirlle o terreo ó ILG, principal protagonista da estandarización durante case medio século na Galicia contemporánea.

⁹ A propia Goretti Sanmartín formou parte entre 2006 e 2008 da Comisión de Seguimento e Impulso do *Plan Xeral de Normalización da Lingua Galega* creada pola Secretaría Xeral de Política Lingüística. Como indica esta autora, o citado volume presenta «unha serie de consideracións que (...) procuran influír para reconducir a política lingüística actual e unificar esforzos neste ámbito» (Sanmartín Rei 2009: 11).

¹⁰ Freixeiro é tamén consciente mentres escribe o seu volume da excepcional ocasión de influír no estándar lingüístico que o contexto do bipartito lle brinda ó grupo da Coruña. Circunstancia que documenta debidamente o «epílogo non previsto» final, onde destaca como o seu libro «trata fundamentalmente de gramática, mais tamén algo de política e, por tanto, non pretende ocultar a vinculación entre ambas, pois inclusive nas cuestións de natureza morfosintáctica, fonética ou lexical intervéñen dalgún modo a política (...), pois as escollas gramaticais non son alleas ás políticas sobre as linguas e ao seu futuro» (p. 157). A concepción da lingüística, ou da gramática, que latexa baixo a declaración de Freixeiro compádecese mal con pronunciamentos doutra representante cualificada do grupo da Coruña, Pilar García Negro, que rexeitaba como manifestacións do que ela mesma denominaba «sociolingüística» as «páxinas confusas e interesadamente ideolóxicas sobre a cuestión lingüística» (García Negro 2000: 213).

De xeito non menos interesante, Freixeiro salienta na parte final do dito epílogo como trala vitoria do PP en 2009 «a esperanza de avanzarmos na construción dun modelo de galego de calidade e con futuro parece arrefriarse un pouco». Todo isto leva a pensar que o grupo da Coruña concibía o goberno bipartito como unha oportunidade excelente para reler *pro domo sua* o acordo normativo e así modifica-la situación precedente todo o que o contexto e o tempo permitisen.

Pasado o tempo de realizar unha proposta normativa de tendencia claramente reintegracionista ou dun reintegracionismo *de mínimos* de corte minimamente rupturista, no acordo normativo de 2003 probablemente a perspectiva descrita por Freixeiro Mato (1998-2003) funcionou como contrapeso ó modelo directamente continuador das NOMIG82. Así, o «grupo da Coruña» probablemente percibiu como máis estratéxico influír o máis posible na modificación do estándar galego maioritario e oficializado sen pretender derrubalo explicitamente, o que non implica unha renuncia plena á «utopía realizable» de algún día –mesmo dentro de varias décadas ou xeracións– conseguir que o galego estándar se *reintegre* no portugués continental¹¹:

O aproveitamento de todas as posibilidades recollidas nas normas oficiais, xuntamente co uso e potenciación dos trazos morfosintácticos máis xenuínos, que en nada as contrarían, ben como o explícito recoñecemento do portugués como recurso para o acrecentamento lexical, permiten o asentamento dun modelo de lingua máis auténtico e, por iso, máis «reintegrado» nas propias raíces do idioma e no sistema lingüístico galego-portugués a que pertence (Freixeiro Mato, 2009: 5).

Trátase como vemos dunha dialéctica que, sen fuxir das apelacións á *reintegración* lingüística, tenta buscar tal obxectivo no longo prazo coa coñecida estratexia marxista da ‘toupa’ que procura afundi-lo sistema dominante a través da escavación de múltiples túneles subterráneos á espera de que se dean as condicións para ocupar un lugar preponderante na historia, neste caso lingüística, de Galicia. Os dous volumes anteriormente citados, escritos durante o quadrienio do bipartito, encaixan asemade no ambiente que este contexto político parece propiciar: un maior protagonismo das ideas e persoas vinculadas dunha maneira orgánica ó nacionalismo galego dominante naquel momento (o BNG e, nomeadamente, a UPG).

Ese mesmo ton aparece tamén no outro traballo máis destacado do grupo da Coruña neste período (Sanmartín Rei, 2009), no que a carga ideolóxica é aínda máis explícita:

¹¹ Falo de *portugués continental* porque ese é en realidade o seu modelo de lingua ideal. Nos textos e proclamas reintegracionistas é lugar común falar da ‘unidade lingüística galego-portuguesa’ botando sempre unha saba por riba da pantasma das discrepancias normativas entre portugueses e brasileiros, discrepancias que os movementos lusistas –a diferenza das elites e as comunidades científicas portuguesa e brasileira– seguen negando ou, en todo caso, ocultando interesadamente.

Queremos, por tanto, contribuír con este traballo a demostrar que *aquí e agora* só desde a procura da calidade da lingua que empregamos estamos a contribuír á construción nacional (Sanmartín Rei 2009: 12).

No anterior fragmento podemos aprecia-lo paralelismo establecido entre «calidade da lingua» e «construción nacional»; deste xeito, ámbolos conceptos parecen presentarse como dúas caras da mesma moeda. Naturalmente, cabe preguntarse, por unha banda, se tódolos partidarios da construción nacional estarían dispostos a esforzarse pola ‘calidade lingüística’, en particular entendida esta consonte o modelo proposto por Sanmartín Rei e Freixeiro Mato. Por outra, cómpre preguntarse se os falantes tradicionais de galego e/ou outras persoas ás que podería ir dirixida esta mensaxe (neofalantes concienciados ou non, bilingües que utilizan a lingua de forma *estratéxica*) estarían de acordo con facer depende-los seus usos lingüísticos da construción nacional de Galicia. Noutras palabras, existe dúbida razoable de se todos ou a maioría dos chamados a *purificar* o seu galego estarían de acordo con ese esforzo para conquistar un obxectivo político. Para que así fose, naturalmente, todos deberían comparti-lo mesmo tipo de ideoloxía nacionalista destes autores.

Por outra banda, cómpre preguntarse cal sería o impacto desa directriz sobre aqueles que, sen seren nacionalistas, se achegan ó galego por motivos diversos (redes sociais ou necesidades laborais, por exemplo), e se este discurso pode reforza-la posición social do galego e os seus falantes ou se, pola contra, o discurso de o (auténtico) galegofalante precisar para selo motivacións claramente políticas pode funcionar como efecto disuasorio do seu uso. Finalmente, xorde dúbida razoable de se o comportamento lingüístico (en termos de *calidade* lingüística) pode funcionar na interacción diaria como reacción consciente, e se as persoas desenvolven o seu código e comportamentos lingüísticos en canto busca premeditada de obxectivos políticos.

Ó cualificar traballos coma estes de ideolóxicos en absoluto se pretende afirmar que outros estudos que non formulan abertamente obxectivos políticos non teñan unha dimensión ideolóxica. O que en realidade se quere dicir é que a primeira e máis importante intención dos traballos deste grupo é política e non (socio)lingüística. En realidade, estes textos pretenden servir de guieiro para aquelas persoas que *acreditan* ou poderían chegar a *acreditar* no ideario político dos seus autores. Xa que logo, para o «grupo da Coruña» abraza-lo purismo é unha maneira de diferenciarse da nación e da lingua española, fronte ás que a outridade se

establece lingüísticamente buscando un modelo de lingua tan diferenciado desta como sexa posible.

Aínda que, como dicimos, tódalas visións teñen unha carga ideolóxica e non é posible tratar temas relacionados coa sociedade sen considerar algún tipo de ideoloxía sobre a realidade obxecto de estudo, esta visión da realidade lingüística galega baséase non na análise da realidade sociolingüística senón nun determinado posicionamento ideolóxico. En palabras de Sanmartín Rei (2009: 39-40):

non deixa de ser verdade que se percibe unha gradación que fai máis frecuente, por máis seguro, por máis armado, o emprego do galego en contextos onde o idioma que se ofrezca sexa un modelo digno e diferencial, moi ideoloxizado, con abundancia de reflexións sociolingüísticas, con consciencia e vontade de se construír así.

As palabras anteriores indícanos que, en efecto, o obxectivo destes textos é crear un modelo de interpretación lingüística compacto, (sic) «moi ideoloxizado» e concéntrico arredor das ideas do grupo, modelo no que os usos lingüísticos en canto comportamentos sociais se manifesten de forma plenamente consciente e reflexiva na conduta cotiá. Porén, é claro que os comportamentos lingüísticos na sociedade (ata entre galegofalantes, mesmo conscientes) non seguen adoito ese padrón hiperconsciente. En realidade, esta reflexión continua e sempre premeditada sobre os comportamentos arredor das escollas lingüísticas só sería posible na situación galega entre militantes absolutamente disciplinados que desenvolvan a súa vida social unicamente entre individuos do seu mesmo credo político e vivan alleos a calquera converxencia lingüística, tanto con individuos que usan outra variedade coma con usos sociais diverxentes de tal escolla.

Por tanto, tal modelo de consciencia lingüística aplícase non só á selección do galego como lingua de uso exclusivo senón tamén á variedade concreta de galego empregada e, o que resulta máis sintomático, á actitude purista en canto ó uso desa variedade lingüística propia. Isto quere dicir que o individuo/a debería asumir-lo seu rol de axente propagador dunha actitude e comportamento puristas:

Desde unha situación de ameaza permanente e de inferioridade manifesta non é posíbel manter ningunha actitude diferente á do purismo, entendido sempre non como reforzo normativo senón como lóxica procura dun modelo de lingua auténtico afastado do español (Sanmartín Rei, *ibíd* 27, o subliñado é meu).

A ideoloxía purista, como parte fundamental da argamasa discursiva do grupo, funciona como medio para organizar, concienciar e mobiliza-los grupos sociopolíticos que forman parte dun certo tipo de nacionalismo galego, sobre os que estes autores pretenden funcionar como guieiros:

Velaí a causa de na praxe política ser fundamental dotármonos dunha imaxe sólida e coherente, dun discurso en que acrediten as persoas coas que queremos partillar un proxecto de transformación social radical deste país e da súa esquizofrenia lingüística, e acreditar nel non significa votar nas eleccións, senón que ten de supor adoptáreno como propio e sentíreno como substancial e necesario» (Sanmartín Rei, *ibíd.* 35).

A cita anterior indica tamén outra característica central deste modelo: está deseñado para que nel «acrediten as persoas coas que queremos partillar un proxecto de transformación social radical deste país». É dicir, o destinatario é non o conxunto da poboación galega, nin sequera as persoas en diferentes graos sensibilizadas ou interesadas na promoción do galego, senón os que crean na «transformación social radical» de Galicia e da situación caracterizada como «esquizofrenia lingüística». Tal actitude, ademais, non pode ser pasiva senón un compromiso «substancial» na vida diaria. Téntase así ofrecer unha «imaxe sólida e coherente», sen fisuras, desa praxe política, claramente diferenciable doutras posturas e, dese xeito, eliminar calquera sombra de dúbida ante posibles disidencias na análise sociolingüística dos cidadáns do país que poidan dar soporte á dita «esquizofrenia lingüística».

Como xa dixen, este grupo pretende funcionar abertamente como elite-guieiro dun tipo de nacionalismo galego moi concreto, nucleado arredor da UPG. Tal feito encaixa perfectamente no paradigma segundo o cal o fenómeno do purismo é iniciado e lexitimado polas elites –tal como documenta Annamalai (1989)– que se benefician del a través da autoridade que se atribúen e que determinados sectores lles confiren como guieiros do grupo. A retórica utilizada, de corte claramente elitista, ten como principal dificultade conseguir visibilidade e prestixio entre os seus seguidores e asemade te-la capacidade de arrastre necesaria para enganchar a sectores de certa relevancia na sociedade galega. Neste caso, dá a impresión de que o grupo de seguidores pode ser realmente limitado, xa que a formulación concreta do seu discurso e estratexias deixa fóra aqueles que non posúan o necesario subtipo de ortodoxia requirido. Así

mesmo, se o individuo non é quen de funcionar socialmente de acordo coa coherencia de ideas e comportamentos establecidos quizais tampouco poida formar parte do dito grupo. Nestas condicións, semella difícil pensar que grupos importantes da sociedade galega poidan non só dedicar tanta enerxía e tempo a funcionar con tal 'coherencia' sociolingüística (mesmo entre aqueles que en principio caberían na mesma carpa ideolóxica) senón mesmo seren capaces de mante-la referida conduta social. Precisaríanse tanto unhas determinadas conviccións ideolóxicas coma un patrón de comportamento sociolingüístico moi concreto e non susceptible de modificacións ou adaptacións segundo o interlocutor (e tanto verbo da lingua coma da norma oral utilizada) ou o grupo ó que este pertence. Non sería logo posible a converxencia lingüística se o perfil do interlocutor non coincide co do falante, e probablemente este vería seriamente dificultada a interacción con individuos que non correspondesen á mesma ortodoxia sociolingüística e normativa. Por todo isto, é obvio que o alcance e operatividade desta estratexia sería unicamente asumible por aqueles galegos e galegas que non practiquen a converxencia (nin idiolectal, nin dialectal, nin sociolectal) nin a solidariedade lingüística, senón só a exposición pública do seu status lingüístico fronte ó outro.

Igualmente, cúmprese outra das características establecidas por Annamalai (1989), segundo a cal existe unha forte chamada ó purismo cando o cambio en curso pon en perigo o control social que previamente non se percibía como tal (simplemente porque non existía ou non se percibía esa posibilidade como real). Aínda que a orientación purista é claramente anterior e como tal pode atoparse en múltiples textos previos (véxase vgr. Freixeiro Mato 1998), probablemente a existencia de novos nichos e perspectivas de control normativo e poder lingüístico no período 2005-09 animou este sector a intensifica-las súas pretensións puristas.

Como xa suxerín, este discurso está deseñado para contrarrestar posibles heterodoxias que favorezan outros ámbitos nacionalistas e galeguistas. Mais a posible repercusión social, se cadra non abondo valorada, é que se estea tamén a poñer un obstáculo –se cadra insalvable– a todos aqueles/as que tentan achegarse ó galego e que non poden ou queren chegar a ese modelo tan ríxido e encapsulado proposto, ou que como galegofalantes iniciais ou habituais xa están instalados na lingua e non queren renunciar ó *seu* galego.

Nada máis lonxe da realidade acreditar en que o noso modelo lingüístico pouco ten que ver co noso posicionamento a respecto do galego. A calidade da lingua que empregamos é un sinal inequívoco, público, notorio, do noso compromiso lingüístico. O grao de deturpación, de españolización, de falta de coidado co idioma que mostramos acotío mostra, fai evidente, a relaxación nesta materia. Non é posible acreditar, neste contexto histórico, nun discurso de defensa da lingua galega usando un modelo de galego tan pouco acaído, tan corrompido como escoitamos ao noso redor e como acabamos interiorizando como natural e adecuado. Non abonda con empregar o galego, temos que utilizalo correctamente e restituír aquelas formas hoxe esquecidas ou preteridas por coñecidas circunstancias socio-históricas (Sanmartín Rei, *ibíd.* 36).

Este tipo de discurso sociolingüístico (ou, se cadra, simplemente *político*) pode funcionar tamén como un eficaz pulo desmotivador para aqueles falantes indecisos que, presa da inseguridade lingüística, ante a dúbida, pasen simplemente a fala-lo español (de Galicia), no que a demostración de trazos lingüísticos galegos ou resultado do contacto co galego non supón rexeitamento por parte do grupo castelanfalante correspondente. E tamén pode ser un eficaz repelente, mesmo se esa non é a súa pretensión, contra aqueles neofalantes que utilizan o galego de xeito esporádico para interactuaren eficazmente e xeraren converxencia lingüística co interlocutor (véxase Ramallo, neste mesmo volume). E, por suposto, tal discurso é alleante cara ós falantes de galego tradicional que manteñen e usan o galego por solidariedade grupal e non por status.

4.1. Purismo e valoración da gheada e o seseo en galego

Aínda que a maior parte das aplicacións deste modelo fortemente purista se ten realizado sobre o léxico e a morfosintaxe do galego, resulta moi reveladora a aplicación de tales baremos ó ámbito da fonética. Un exemplo particularmente salientable de tal orientación é o volume I da *Gramática da Lingua Galega*, dedicado á Fonética e Fonoloxía, do profesor Freixeiro Mato (1998)¹². As características deste volume foron xa debidamente analizadas por Dubert (1998) nunha extensa recensión crítica, na cal o lingüista muradán destaca o paradoxo

¹² Este autor volve trata-la cuestión do modelo de fonética galega común ou culto en Freixeiro Mato (2009: 27-34). A pesar de matizar algunhas afirmacións, no substancial segue mantendo as opinións expresadas unha década antes.

de trata-la orixe de fenómenos coma a gheada ou o seseo nunha gramática pretendidamente sincrónica e facelo ademais con exemplos correspondentes a textos literarios (polo tanto, non orais) e non estritamente sincrónicos. Como xa indicaba Dubert (1998: 136):

asómbraos que un estudio sobre a fonética e a fonoloxía do galego contemporáneo se basee na lingua de textos literarios. Realmente, esta é unha das vías para achegarnos ós sistemas fonolóxicos das linguas mortas ou dos estadios preteridos das linguas vivas; sen embargo, obter mostras dunha lingua tan viva coma o galego é unha tarefa tan simple que torna inútil calquera referencia ós textos escritos. Relacionado con este último aspecto, a análise da fala real, tamén resulta sorprendente que nun traballo que se subtitula *Fonética e Fonoloxía* o autor deixe de lado a análise acústica dos sons, sobre todo cando hoxe en día xa contamos con abundante material referido a este aspecto.

Nesta sección quixera logo centrarme no tratamento sobre a gheada e o seseo neste volume, tanto pola importancia que parece ter para o seu autor¹³ como pola claridade con que esa dimensión purista se expón no citado volume, que como veremos tivo ademais secuelas contemporáneas en artigos de corte xornalístico, o que indica a importancia que a cuestión ten para o seu autor.

Paréceme especialmente útil a valoración das teses sobre a aparición da gheada en galego, aspecto xa analizado por Recalde (2003). Neste traballo, a sociolingüista de Barreiros desmonta con precisión e sistematicidade a tese castelanista sobre a orixe da gheada galega desde a perspectiva do cambio lingüístico e a socioloxía da lingua. Concorro con Recalde en que nin o pretendido bilingüismo diglósico nos séculos XVI-XVII –de cativa implantación social en tal período– nin a aplicación do concepto de prestixio lingüístico permiten explicar debidamente a aparición da gheada e gueada galegas. Pola contra, considero como ela que son ideolóxicas as razóns polas que Freixeiro Mato (apoiándose en opinións previas de Pensado (1983)) tenta desprestixiar e desterra-la gheada do estándar da lingua galega (Recalde 2003: 60 e ss.).

É certo que o rexeitamento deste trazo fonético desde a lingüística galega xa o iniciara Pensado (1983: 55), ó afirmar que:

¹³ O volume dedica á análise da gheada un espazo moi notable (pp. 142-159), mentres «un dos problemas máis interesantes que presenta o estudio da fonoloxía do galego: o silabeo de *unha, algunha* (...) non merece unha soa liña no apartado dedicado ó estudio da sílaba» (Dubert 1998: 136).

Es creencia «popular» que la *gheada* es de origen castellano, pero en este caso, para algunos, el pueblo no ha acertado, y eso que hoy, para los sociolingüistas, es muy importante lo que el pueblo, no los lingüistas y los gramáticos, opina de su lengua.

Este argumento populista sobre a importancia das opinións do pobo á hora de construí-lo estándar contrastan coa atención que ó dito pobo e ás súas opinións se lle outorga noutros aspectos. Mais, evidentemente, o argumento foi reciclado e readaptado ó marco ideolóxico de Freixeiro ó afirmar:

Convén precisar que tal tese [castelanista] non foi defendida en solitario por estas dúas persoas [Pensado 1970 e Pensado e Pensado Ruiz 1983], senón que foi a que viñeron sostendo a case totalidade dos estudiosos da nosa lingua até o período actual, como xa se viu, en concordancia co pensamento popular que a asociou a unha má pronuncia por interferencia do castelán, feito que explica o seu desprestixio e abandono que dela fixeron practicamente todos os escritores en galego, defensores da nosa lingua e por iso mesmo inimigos da *gheada* (Freixeiro Mato 1998: 152).

Neste fragmento observamos a pretensión por parte do autor de atribuírse a *auctoritas* lingüística a través da reválida ofrecida pola tradición anterior e tamén de establecer unha relación causa-efecto entre a defensa do galego e a oposición á *gheada*. Os dous feitos son amplamente discutibles, por unha banda porque falar da «case totalidade dos estudiosos da nosa lingua» oculta a perspectiva de diversas autoridades que, como Álvarez e Fernández Rei (1977) ou Santamarina (1980), en absoluto concordan con tal proscrición da *gheada*. E, por outra, porque establecer unha equivalencia entre defende-lo galego e ser inimigo da *gheada* supón unha insólita e prexuzosa asociación de ideas que excede o ámbito da descrición e análise do sistema fonolóxico galego.

Este intento de deslexitimación da *gheada* e dos seus falantes ten outro dos seus puntos culminantes nunha achega xornalística de Freixeiro Mato coetánea á *Gramática* e publicada no desaparecido semanario *A Nosa Terra* (nº 819: 26 de febreiro de 1998):

Mais non semella razoábel sacrificarmos esforzos por beneficiarmos unha característica fonética que naceu baixo o estigma da inautenticidade, a vulgaridade e a incultura e que en máis de douscentos anos non foi quen de superar. A súa orixe foi sancionada como castelanista pola conciencia popular —«o pobo é quen máis ordena»— e pola conciencia ilustrada dos nosos precursores.

Nestoutro traballo, ademais de vincula-la proscrición da gheada por parte dos precursores, Freixeiro Mato engade unha mención a que «o pobo é quen máis ordena», en clara referencia ó coñecido verso de Zeca Afonso, autor paradigmático da resistencia ó fascismo portugués e maila loita pola liberdade fronte á ditadura salazarista, e por ende eslógan de moitas causas xustas posteriores entre as esquerdas galega e ibérica. Supoñemos logo que se está a presentar como un éxito a pretendida liberación do asoballado pobo galego a través da proscrición da gheada, que seica representa a opresión e submisión ó Estado español, mentres a renuncia supostamente voluntaria a esta –trazo considerado ‘espurio’ e inaceptable en canto resultado da *bastardización* e as impurezas da lingua galega–supoñería lingüísticamente camiñar cara a unha purificación liberadora do pobo galego. Tan poliédrica e multidimensional manipulación discursiva podería ser xa motivo dun artigo de seu; en todo caso, abonde de momento con documentar como Freixeiro Mato pretende aquí establecer unha equivalencia entre, por unha banda, unha interpretación altamente discutible (a teoría castelanista da gheada) e, por outra, unha pretendida conciencia popular de base esquerdista conectada coa tradición reivindicativa e filolóxica galega, de modo que «se establece unha relación causa-efecto entre a defensa do galego e a censura da *gheada*, para o cal a defensa de tanto o galego coma a *gheada* se presentan, por defecto, como unha contradición» (Recalde 2003: 63-64)¹⁴.

Non é casual tampouco a utilización do semanario *A Nosa Terra*, principal medio xornalístico nacionalista naquela altura, como altofalante para difundir tales visións sobre a gheada a lectores en moitos casos sen formación lingüística ou filolóxica abondo. Isto demostra, ó meu ver, que a razón principal desa auténtica «campana contra a gheada» por parte de Freixeiro é novamente de tipo político-ideolóxico e non (socio)lingüístico. En palabras de Recalde (2003: 63), «esta busca da autenticidade, do verdadeiro galego, está guiada por outro aspecto ideolóxico, a necesidade de crear unha lingua estándar que se convirta nun símbolo de identidade nacional, para o cal é esencial purificalo de elementos estranxeiros, especialmente daqueles que se coidan orixinados na lingua superimposta». No seu libro de 1998, Freixeiro afirmaba que:

¹⁴ A tradución ó galego de tódalas citas orixinalmente en inglés de Recalde (2003) é miña.

A razón principal a favor da tese castelanista é a ausencia total de gheada en portugués, comportándose a fronteira política como fronteira do fenómeno lingüístico da gheada. (...) Quen quixer aprofundar na separación entre galego e portugués ten na gheada un obstáculo (pp. 154-155).

Resulta asemade sintomático neste texto como ante un fenómeno como a gheada, arquetípico do galego oral e presente historicamente na lingua dos galegofalantes tradicionais e de moitos monolingües en galego desde hai séculos¹⁵, se opte pola súa desconsideración ó constituír un simple trazo fonético un obstáculo para o discurso da unidade lingüística galego-portuguesa, para este autor aparentemente máis importante que a identidade etnolingüística galega. Por outra banda, malia a ser este un fenómeno fonético, e polo tanto non poder conectarse co estándar derivado da tradición escrita, esta perspectiva podería tamén sacala debate sobre o estándar do que ten sido o principal ámbito emocional de referencia tanto da sociedade galega coma do galeguismo histórico: o mundo rural tradicional. Así, a través da renuncia ó «galego con gheada» estase tamén renunciando ó pasado rural e á *auctoritas* que este supuxo non só para os lingüistas e filólogos galegos na Galicia contemporánea, senón tamén para o conxunto dos falantes¹⁶.

Pero o máis sorprendente na visión deste autor non é que desbote a gheada por non coincidir coa norma panlusófona, senón a súa aceptación e aplauso ós estigmas e prexuízos que de forma interesada se tiñan establecido sobre a gheada, apoiando explicitamente as máis descarnadas ridiculacións dun trazo fonético característico do galego popular. Di Freixeiro Mato:

Se desde a súa orixe (...) a gheada (...) é xeralmente desprezada e os que a usan son obxecto de burlas e ridiculización por a consideraren, polo menos desde o ámbito das persoas cultas, un signo de ignorancia e vulgaridade, ¿por qué será? (...) E isto fundamentalmente pola carga pexorativa que historicamente foi acumulando como signo de rudeza e de incultura, proxectada á súa vez sobre o idioma galego no seu conxunto. (...) Non semella razoábel sacrificarmos esforzos por beneficiarmos unha característica fonética que naceu baixo o estigma de inautenticidade e da incultura (Freixeiro 1998, 157-158).

¹⁵ Aínda que non existe consenso absoluto sobre a antigüidade do fenómeno, acostuma establecerse como anterior a mediados do século xvii (Santamarina 1980: 244; Mariño 1994: 210-211) ou ben entre ese momento e finais do xviii (Pensado 1983: 21-40). Para unha discusión máis polo miúdo sobre a datación do fenómeno, cfr. Recalde (2003: 45-46).

¹⁶ Lémbrese vgr. o «máster de galego na aldea» do que falaba o profesor Xesús Alonso Montero. Cfr. Dobao (1999).

Esta sanción tan negativa por parte dun lingüista demostra como, subvertendo as palabras de Kabatek (2000), ás veces os lingüistas escriben como simples falantes e reproducen os estigmas que estes axudaron a difundir. En todo caso, resulta paradoxal que, despois do esforzo realizado desde a sociolingüística contemporánea por demostrar que non existen formas lingüísticas intrinsecamente peores, máis incultas, vulgares ou ridículas, un volume nacido con vontade de texto de referencia na lingüística galega contemporánea ignore algúns dos principais achados da tradición lingüística da que parece beber, incluída a investigación sobre preconceptos lingüísticos¹⁷. Así mesmo, desde un punto de vista ético cómpre considerar que «estes argumentos serven para reproducir a ideoloxía lingüística que vencella fluidez na lingua estándar con superioridade cognitiva e interferencia con inferioridade», de xeito que «caracteriza-la *gheada* como castelanzación e atribuí-la súa aparición á «incapacidade» e «ignorancia» dos galegofalantes con menos cultura son dous poderosos argumentos de ilexitimación por parte dos gardiáns da lingua: cando os introducen nos seus discursos como verdades procedentes do sentido común, eses argumentos poden usarse para a discriminación e exclusión social a partir dunha base lingüística» (Recalde 2003: 68, 69-70). Isto constitúe o que Recalde denomina no seu traballo «purismo elitista e xenófobo».

Podería parecer que ó aceptar e servir de altofalante á ridiculización da *gheada* como trazo vulgar e propio da incultura dos falantes tradicionais de galego estase aceptando tamén a ridiculización histórica e a estigmatización da masa de falantes que teñen utilizado o dito trazo lingüístico. Por suposto, tal liña argumental trae como perigo implícito considerar inculta, ridícula e desprezable non só a *gheada* senón tamén os falantes rurais monolingües en galego que a teñen utilizado tradicionalmente de forma sistemática nas súas prácticas lingüísticas habituais.

Permítaseme para rematar con esta exemplificación do purismo no ámbito fonético utilizar outra cita igualmente coñecida, que clarexa aínda máis a explicación de por que se aceptan ou rexeitan trazos lingüísticos da fala para a súa incorporación na variedade estándar. Refírome ó razoamento que este mesmo autor ofrece para explicar a aceptabilidade do seseo en galego. Afirma Freixeiro Mato:

¹⁷ Freixeiro Mato (2009) dedica unha sección enteira a «Os preconceptos lingüísticos» (pp. 141-146), apoiándose en Tusón (1989) para rexeitar algúns prexuízos populares ou interesadamente estendidos en Galicia. Lamentablemente, este autor non aproveita o marco interpretativo e as ensinanzas de Tusón respecto a tales prexuízos aplicándoas tamén ós existentes sobre a *gheada* que, lonxe de rexeitar, acaba xustificando e alimentando de xeito reiterado de novo neste volume de 2009.

En comparación coa gheada, o seseo non tivo o rexeitamento xeneralizado desta, aínda que tampouco gozou de prestixio entre a maioría da poboación. Mais unha boa parte dos estudiosos considerouno un fenómeno natural e propio do galego, e a maior parte dos escritores utilizouno nas súas obras, sobre todo en posición posnuclear. Moi diferente, pois, este comportamento do que a nosa intelectualidade tivo a respeito da gheada.

Na percepción das orixes de cada fenómeno, autóctono ou espontáneo un, e espurio ou vulgar o outro, parece radicar tal diferenza; no fondo tamén subxace a idea de que o seseo nos une máis ao tronco común galego-portugués, mentres a gheada nos afasta del. Ora ben, hoxe o seseo, en especial o explosivo, máis limitado xeograficamente e por tanto identificado coa fala popular dunhas áreas moi determinadas ou duns grupos sociais concretos, presenta grandes inconvenientes para unha posíbel incorporación ao estándar lingüístico, polo que dificilmente poderá saír do reduto dialectal en que agora fica recluído (Freixeiro Mato 1998: 174-175).

Varias valoracións merece a longa cita anterior. En primeiro termo, é de salientar de novo como o desprestixio que, adoito promovido por non-galegofalantes e non-lingüistas, é aceptado como criterio válido nunha Gramática galega que se postula como de referencia. Así mesmo, a deslexitimización dun trazo fonético da fala oral por mor de non ter unha correspondencia na lingua escrita resulta tamén síntoma da prelación de criterios académicos manexados e contradí a natureza inicialmente oral da linguaxe e as linguas. Así mesmo, chama a atención que a valoración de se os escritores galegos aceptan ou non o seseo se realice a partir do seu uso escrito, tendo en conta que o seseo, tanto en galego coma en portugués –onde pertence á lingua estándar– é un trazo que non necesariamente se representa no plano gráfico.

5. CONCLUSIÓN

Os traballos de Freixeiro Mato e Sanmartín Rei analizados ó longo deste artigo poderían achega-lo seu marco interpretativo e maila ideoloxía asociada a el ó que Thomas (1991) e Recalde (2003) denominan purismo elitista e xenófobo. Este modelo tenta desmonta-la validez da lingua oral e o uso lingüístico espontáneo contemporáneo como criterios relevantes á hora de establece-la variedade estándar do idioma, ó tempo que busca un achegamento sistemático ó estándar portugués europeo como estratexia case única para purificar e borra-los efectos

do contacto ou calquera trazo sospeitoso de orixe ou influencia castelá. Así mesmo, o dito modelo purista salienta a volubilidade do criterio con que se trata o achegamento á norma portuguesa, que se serve para rexeita-la gheada non é argumento abondo para aceptar plenamente o seseo no estándar oral galego.

Por outra banda, desde unha perspectiva xeral cómpre salientar de novo que esta forma de purismo é iniciada e lexitimada polas elites cos criterios que estas consideran axiomas acaídos ós seus intereses políticos e de costas á retroalimentación ofrecida desde a sociedade que se afirma servir. Así, o dito modelo caracterízase por non promover nin permitir a construción dunha lingua para tódolos galegos, senón unicamente para aqueles e aquelas que *acreditan* no seu modelo de país e de vida.

Así mesmo, este *purismo* esquece algúns elementos básicos e elementais da sociolingüística e planificación lingüísticas, a saber: a función social inherente á variación lingüística, a imposibilidade de obvia-la existencia da acomodación e a converxencia lingüísticas, os valores identitarios asociados ós trazos lingüísticos (i.e. a gheada e o seseo) e mailos valores que tales trazos presentan para os seus usuarios. Sen o respecto e a consideración destas perspectivas sociolingüísticas e a especial relevancia e sensibilidade que presentan para unha comunidade e lingua minorizada coma a galega, ningún proxecto de planificación e dinamización lingüística poderá ter éxito, por moita mercadotecnia que se aplique á calidade do modelo proposto ou moito entusiasmo que se utilice na súa divulgación.

En todo caso, esta forma de purismo, como xa acontecía coas estimacións de Annamalai (1989) para o contexto da India, ten un carácter en boa medida simbólico e a retórica utilizada para difundilo un perfil fortemente elitista. Ante a posible falta de visibilidade e poder de arrastre do «grupo da Coruña» no seo da academia e a sociedade galegas, cómpre preguntarse se, precisamente por esta razón, acaba abrazando estigmas e prexuízos sociais longamente establecidos (i.e., sobre a gheada) como forma de autolexitimación e busca de protagonismo. Por iso, a capacidade de arrastre desas ideas fóra da célula en que foron creadas pode vir dada non polo prestixio e autoridade de tales ideas ou dos lingüistas que as defenden senón pola inercia social prexuízosa previa que deu lugar a tales estereotipos.

As ideas lingüísticas e os grupos de elite que as propugnan teñen sempre unha natureza dinámica, e nun eido como a sociolingüística dependen sobremanei-

ra tanto de factores políticos como da posición que os grupos académicos e as institucións ás que pertencen estes ocupan na sociedade e no ámbito científico. Cómpre aínda unha máis demorada análise dos liderados intelectuais e organizativos no seo da lingüística galega contemporánea, mais as evidencias salientadas apuntan a que, tras unha fase na que a un grupo cun aparello analítico concreto como o ILG lle correspondeu a definición e delimitación do galego estándar contemporáneo, nos últimos anos do século xx e na soleira do XXI o «grupo da Coruña» tenta discutirlle o terreo e arrebatarlle o temón da estandarización da lingua galega. Naturalmente, esta afirmación deberá ser obxecto de análises historiográficas máis demoradas, e deberán considerarse non só as interaccións e características destes dous grupos, senón tamén as de sectores que teñen resistido desde posicións aberta e indisimuladamente reintegracionistas. Sen dúbida, esa análise tan complexa fica pendente para próximos contributos.

O que si parece moi positivo é que este debate sobre os límites da prescrición e as aproximacións normativas á lingua comece a callar na comunidade académica, a sociedade e as elites lingüísticas e socioculturais galegas. Porque, abordemos como abordemos a cuestión, parece claro que algunhas formas diso que xenericamente coñecemos como purismo lingüístico están na orixe da exclusión social que todos rexeitamos pero que ás veces non somos quen de evitar coas nosas propostas e actuacións sociolingüísticas. Deste tema, como dicimos, volveremos ocuparnos moi proximamente.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALONSO PINTOS, S. (2002): *Para unha historia do estándar galego. As propostas do período 1966-1980*. Madrid: UNED.
- ALONSO PINTOS, S. (2006): *O proceso de codificación do galego moderno (1950-1980)*. A Coruña: Fundación Barrié.
- ÁLVAREZ BLANCO, C. / F. FERNÁNDEZ REI (abril-maio 1977): «En defensa da ‘geada’», *Teima* 20, 8.
- ANNAMALAI, E. (1989): «The linguistic and social dimensions of purism», en B. JERNUDD / Michael SHAPIRO (eds.), *The Politics of Language Purism*. Berlin / Nova York: Mouton de Gruyter.
- BAGNO, M. (2003): *A norma oculta: língua & poder na sociedade brasileira*. São Paulo: Parábola.
- BISCAÍNHO FERNANDES, C. C. / X. M. SÁNCHEZ REI (coords.) (2011): *Ricardo Carvalho Calero: ciencia, literatura e nación*. A Coruña: Universidade da Coruña / Servizo de Publicacións.
- CALLÓN, C. (2012): *Como falar e escribir en galego con corrección e fluidez*. Vigo: Xerais.
- CASTRO, I. (1991): *Curso de história da língua portuguesa*. Lisboa: Universidade Aberta.

- DEL VALLE, J. / L. GABRIEL-STHEEMAN (2004): *La batalla del idioma: la intelectualidad hispánica ante la lengua*. Frankfurt / Madrid: Vervuert / Iberoamericana.
- DEL VALLE, J. (ed.) (2007): *La lengua, ¿patria común?* Madrid: Iberoamericana.
- DOBAO, X. A. L. (1999): «Un máster de galego na aldea. Discursos (e silencios) públicos ó redor do galego oral», en R. ÁLVAREZ / D. VILAVEDRA (eds.), *Cinguidos por unha arela común: homenaxe ó profesor Xesús Alonso*. Santiago de Compostela: Universidade, volume 1, 349-366.
- DUBERT, F. (1998): Recensión da *Gramática da lingua galega. I, Fonética e fonoloxía*. Vigo: Edicións A Nosa Terra, de X.R. Freixeiro Mato. *Cadernos de lingua* 17, 133-137.
- FERNÁNDEZ REI, F. (2008): «A creación do Instituto da Lingua Galega en 1971 e o desencontro normativo coa Academia», en X. L. AXEITOS / E. GRANDÍO SEOANE / R. VILLARES (eds.), *A patria enteira: Homenaxe a Xosé Ramón Barreiro Fernández*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega / Real Academia Galega / Universidade de Santiago, 985-1009.
- FREIXEIRO MATO, X. R. (1998): *Gramática da lingua galega (I, Fonética e Fonoloxía)*. Vigo: A Nosa Terra.
- FREIXEIRO MATO, X. R. (2009): *Lingua de calidade*. Vigo: Xerais.
- GARCÍA NEGRO, M. P. (2000): Recensión de *Idioma i Prejuici* de Rafael Lluís Ninyoles, Eliseu Climent editor, Valencia, 1997, 4ª edición, *Revista Galega de Filoloxía* 1, 211-214.
- GONZÁLEZ SEOANE, E. X. (2011): «Da invención e fundación do ILG», en *Grial* XLIX/191, 17-21.
- HERMIDA GULÍAS, C. (1992): *Os precursores da normalización. Defensa e reivindicación da lingua galega no Rexurdimento (1840-1891)*. Vigo: Xerais.
- KABATEK, J. (2000): *Os falantes como lingüistas*. Vigo: Xerais.
- JERNUDD, B. / M. SHAPIRO (1989): *The Politics of Language Purism*. Amsterdam: John Benjamins.
- LEITE, M. Q. (1999): *Metalinguagem e discurso: a configuração do purismo brasileiro*. São Paulo: Humanitas / FFLCH / USP.
- LORENZO, R. (1988): «O labor do Instituto da Lingua Galega: 2. Historia e empresas do Instituto» en R. Lorenzo (ed.), *Coloquio de Lexicografía (=Verba, Anexo 29)*. Santiago de Compostela: Universidade / Xunta de Galicia, 21-29.
- MARIÑO PAZ, R. (1994): «Testemuños de *gheada* nos primeiros textos galegos do século XIX», en R. Lorenzo (ed.), *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, vol. 6, 207-221.
- MARIÑO PAZ, R. (1998): *Historia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- MATTOS E SILVA, R. V. (2004): *Ensaio para uma sócio-história do português brasileiro*. São Paulo: Parábola.
- PENSADO, J.L. (1970): «Interferencias estructurales castellano-gallegas: el problema de la gheada y sus causas». *Revista de Filología Española* 53, 27-44.
- PENSADO, J. L. / C. PENSADO RUIZ (1983): «*Gueada*» y «*geada*» gallegas (=Verba, Anexo 21). Santiago de Compostela: Universidade.
- MONTEAGUDO, H. (1999): *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- RECALDE, M. (2003): «The Castilianist theory of the origin of the *gheada* revisited», en *Estudios de Sociolingüística* 3(2) / 4(1), 43-74.
- RECALDE, M. (2008): «En busca de la pureza perdida: las ideologías lingüísticas en las primeras propuestas de estandarización del gallego», en *Actas del XV Congreso de la ALFAL, agosto de 2008*. Publicación electrónica, 1-22: http://alfal.easyplanners.info/programa/buscar.php?id_tl=886# [consultada o 16/12/2012].

- REI-DOVAL, G. (1999): *Breve aproximación á historia da sociolingüística galega*. Memoria de Licenciatura. Santiago de Compostela: Universidade / Facultade de Filoloxía. Inédita.
- REI-DOVAL, G. (2000): «Matériaux pour une histoire de la sociolinguistique galicienne. Antécédents et études macrosociolinguistiques empiriques (1967–1997)», en *Lengas* 47, 159–191.
- RUIZ I SAN PASCUAL, F. / R. SANZ I RIBELLES / J. SOLÉ I CAMARDONS (2001): *Diccionari de sociolingüística*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- SÁNCHEZ REI, X. M. (1999): *Se o vós por ben teverdes. A interpolación pronominal en galego*. Santiago de Compostela: Laiovento.
- SÁNCHEZ REI, X. M. (2011): *Lingua galega e variación dialectal*. Santiago de Compostela: Laiovento.
- SÁNCHEZ VIDAL, P. (2010): *O debate normativo da lingua galega (1980-2000)*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- SANMARTÍN REI, G. (2009): *Nos camiños do entusiasmo: Calidade da lingua e planificación*. Vigo: Xerais.
- SANTAMARINA, A. (1980): «Novas consideracións arredor das orixes da *gheada*», *Verba* 7, 243-249.
- SANTAMARINA, A. (1996): «O Instituto da Lingua Galega: 25 anos de protagonismo e testemuño», en *A Trabe de Ouro* 28, 73-87.
- SILVA NETO, S. Da (1952): *História da língua portuguesa*. Rio de Janeiro: Livros de Portugal.
- TEYSSIER, P. (1982): *História da língua portuguesa*. Lisboa: Sá da Costa.
- TUSÓN, J. (1989⁵): *Mal de llengües. A l'entorn dels prejudicis lingüístics*. Barcelona: Empúries. (Versión galega: *Mal de linguas. Arredor dos prexuízos lingüísticos* (1990). Santiago de Compostela: Edicións Positivas).
- WEXLER, P. (1974): *Purism and language: a study in modern Ukrainian and Belorussian nationalism (1840-1967)*. Bloomington: Indiana University.
- WILDGEN, W. (2003): «The roots of purism and its relevance for minor languages and dialects (with reference to Plattdüütsch and Lëtzebuergesch)», en J. BRINCAT / W. BOEDER / T. STOLZ (eds.), *Purism in minor languages, endangered languages, regional languages, mixed languages. Papers from the conference on 'Purism in the Age of Globalisation' in Bremen, September 2001*. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 11-26.